

BENEDIKTINSKO MONAŠTVO I SAKRALNA ARHITEKTURA U NINU I BIOGRADU TIJEKOM SREDNJEGA VIJEKA

Ana Jordan Knežević

UDK: 27-789.2:2-523.44]728(497.581.1Nin)((497.581.1Biograd)
27-789.2:1-523.6]7.033.41:27-523.42Sv. Mihovila. Mijovilovac
001.891.7+347.942]091Don Luke Jelića AM(497.583Split)
27-789.2:2-523.6+bazilike(497.581.1Biograd)“1902/1905“
27-772:928](497.581.1Nin)Sv. Aambroz 941., Sv. Marcela 948.,
Bazilika Sv. Marije:069.444*11“
Knežević, A. J. (062.536)27-789.2:2-788

Stalna izložba crkvene
umjetnosti, Zadar
ana.jordan.5@gmail.com

<https://doi.org/10.34075/cs.58.1s.2>

Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 6/2022.

Sažetak

U radu se donose nova istraživanja o benediktinskim sakralnim kompleksima u Ninu i Biogradu. Autorica se dotiče ranokršćanske bazilike Sv. Marije te analizira ostatke sakralne arhitekture na položaju Mijovilovac gdje se tijekom predromanike podiže crkva Sv. Mihovila s pripadajućim muškim benediktinskim samostanom. Autorica zaključke temelji na vlastitim istraživanjima, ali i na proučavanju neobjavljenih rukopisa iz arhiva don Luke Jelića u Arheološkom muzeju u Splitu te iz arhiva Ejnara Dyggvea u Konzervatorskom odjelu, također u Splitu. Na osnovi spomenute arhivske građe autorica donosi i zaključke o benediktinskim samostanima i bazilikama u Biogradu. Naime, sačuvani tlocrti i dokumentacija s istraživanja koje je vodio dr. don Luka Jelić u Biogradu tijekom razdoblja od 1902. do 1905. ukazuju na posve drugačiji položaj važnih biogradskih spomenika, što bi značilo da su oni dugi niz godina bili krivo ubicirani.

Ključne riječi: benediktinci, rani srednji vijek, Nin, Sv. Marija, Sv. Mihovil, Biograd, Sv. Ivan Evanđelist, Sv. Toma, hrvatski kralj Petar Krešimir IV., Arhiv don Luka Jelić, Arhiv Ejnar Dyggve

UVOD

U ranom srednjem vijeku Nin je naseljen grad (*castrum*) i središte ninske županije koju u 10. stoljeću pod imenom *Nona* spominje Konstantin Porfirogenet.¹ Oko sredine 9. stoljeća u Ninu se osniva središte hrvatske biskupije koja će sve do 925. godine ostati jedino crkveno središte Primorske Hrvatske.² Tako je Ninska biskupija imala crkvenu jurisdikciju nad cijelim prostorom ondašnje Hrvatske. Od početaka Ninska biskupija razvijala se pod franačkim utjecajem, a njezin biskup (*episcopus Croatorum*) bio je podređen akvilejskom patrijarhu. Biskupija se ukida 928. godine na Splitском crkvenom saboru, te obnavlja 1074. godine pred kraj vladavine Petra Krešimira IV. (1058.-1074.).³

Njezinom ponovnom osnivanju prethodila je obnova važnih ninskih spomenika. Naime, u to vrijeme uređene su neke gradske crkve, gdje posebno treba istaknuti predromaničku crkvu Sv. Križa te ranokršćansku baziliku Sv. Marije. Benediktinsko monaštvo posebno je sudjelovalo u tim obnovama, jer su benediktinci u sklopu svojih samostana imali razvijene kamenoklesarske radionice. O tome nam svjedoči i natpis s imenom kneza Branimira i opata Teudebrta koji je još u 9. stoljeću slovio za poznatog predstojnika muškog samostana u Ninu. Opatija muškog benediktinskog samostana bila je posvećena Sv. Ambrozu, a spominje se u pisanim izvorima još 941. godine.⁴ Drugi značajan benediktinski samostan bio je posvećen Sv. Marceli, a 948. godine osnovan je uz baziliku Sv. Marije.⁵ Ta velebna ranokršćanska bazilika do temelja je obnovljena u 11. stoljeću kada je dobila i bočne apside. Posve je sigurno da je uz njezin samostan funkcionirala radionica koja je proizvodila liturgijski namještaj za obnovu crkve.

Kad je izbio rat Mletačke Republike s Turcima 1489. godine, benediktinke Sv. Marije zatražile su od mletačkog Senata da ih iz Nina preseli u Zadar. To im je odobreno duždevom odlukom 11. listopada 1502. kada su stigle u Zadar u pratnji svog biskupa Jur-

¹ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Zagreb, 2003., 78.

² Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, sv. 2, Zara, 1879., 183-276; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb, 1990., 80.

³ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 80.

⁴ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 2, Split, 1964., 101-101; Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996., 204, 208.

⁵ Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, sv. 2, Zara, 1879., 256-259.

ja Divnića.⁶ Sama zborna crkva Sv. Marije do temelja je porušena 1646. godine te je dugi niz godina služila kao "kamenolom" lokalnom stanovništvu.

Biograd također spominje Konstantin Porfirogenet VII. (905.-959.) u svom djelu *De administrando imperio*, gdje se navodi kao jedan od devet pokrštenih gradova Hrvatske (*kastra*, tj. utvrđen grad).⁷ Takvi zaključci spomenutog bizantskog pisca ukazuju na mogućnost da je Biograd zarana postao kršćanski grad te da je on već sredinom 10. stoljeća imao biskupiju. Biograd doživljava svoj politički i kulturni procvat u vrijeme hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV.⁸ Važno je ukazati da je Petar Krešimir utemeljio i dva benediktinska samostana u Biogradu, Sv. Ivana Evanđelista i Sv. Tome, a upravo u njegovim ispravama imamo i prve podatke o Biogradskoj biskupiji.⁹

Muški benediktinski samostan Sv. Ivana Evanđelista formalno je osnovan, prema sačuvanoj fundacijskoj listini, u veljači 1060. godine (*monasterium regale*).¹⁰ Uza samostan bila je podignuta i velika trobrodna bazilika istog crkvenog naslovnika koju su koristili redovnici. O darovnici ženskog benediktinskog samostana Sv. Tome u Biogradu, koju je dodijelio Petar Krešimir IV. između 1060.-1062., saznajemo iz teksta isprave sačuvane u kartularu Sv. Ivana Evanđelista.¹¹ Prema spomenutoj ispravi kralj oslobađa samostan svih davanja te mu poklanja zemljišta.¹² Dugi niz godina bilo je vrlo teško odrediti poziciju samostana Sv. Tome, međutim, on se zasigurno nalazio unutar gradskih zidina. U njegovoj neposrednoj blizini bila je podignuta i trobrodna bazilika, za koju još uvijek nemamo sigurno

⁶ Tomislav Raukar - Ivo Petricioli - Franjo Švelec - Šime Perinčić, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar, 1987., 177-188.

⁷ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Zagreb, 2003., 82; N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 108.

⁸ O vladavini Petra Krešimira IV. vidi u: Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918.*, Zagreb, 1925., 499-537; N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 104-111; Neven Budak, *Polaganje temelja Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije*, *Povijest Hrvata. Prva knjiga: srednji vijek*, Zagreb, 2003., 84-113.

⁹ Tomislav Galović, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku*, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Glagoljica na biogradskom području održanog 17. studenoga 2012. u Biogradu*, Biograd - Zadar, 2014., 97.

¹⁰ Ivan. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 216-218.

¹¹ Tomislav Galović, *Libellus Policorion - Rogovski kartular (diplomatičko-povijesna analiza)*, sv. I.-II., *Doktorska disertacija*, Zagreb, 2010., *Libellus Policorion*, f 13r (23).

¹² Tomislav Galović, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku*, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Glagoljica na biogradskom području održanog 17. studenoga 2012. u Biogradu*, Biograd - Zadar, 2014., 101.

nih saznanja komu je bila posvećena. O položaju samostana Sv. Ivana svjedoči tekst isprave od 1. ožujka 1197. u kojoj stoji: *monasterium sancti Iohannis de Castello* (samostan Sv. Ivana od Kaštela),¹³ što bi značilo da se on izvorno nalazio kod gradskog kaštela.

O značaju Biograda početkom srednjeg vijeka govori i činjenica da je 1102. godine u tome gradu bio okrunjen i prvi hrvatsko-ugarski kralj Koloman (1095.-1116.).¹⁴ Na žalost, u vrijeme dužda Dominika Michielija Biograd je 1125. godine do temelja porušen.¹⁵ Nakon toga događaja biskupska stolica odlazi u Skradin, a redovnici samostana Sv. Ivana sele se na susjedni otok Pašman, brdo Čokovac, gdje podižu samostan uz već postojeću crkvicu Sv. Kuzme i Damjana.¹⁶

Početkom 20. stoljeća prostor Nina i Biograda istraživao je dr. don Luka Jelić koji je dokumentirao zaista velik broj crkvenih građevina. U arhivu Luke Jelića, koji se nalazi u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu, sačuvani su brojni neobjavljeni rukopisi, crteži, fotografije, bilješke i skice koje potječu s tih istraživanja. Tek jedan dio te građe je publiciran, dok je većina dokumenta ostala nepoznata znanstvenoj javnosti. Dalje, istraživanja u Ninu 1928. godine nastavio je danski arheolog Ejnar Dyggve, koji se posvetio otkrivanju ostataka bazilike Sv. Marije. Dyggve nikad nije uspio objaviti rezultate svojih istraživanja, tek su u literaturi objavljeni Dyggveov tlocrt crkve i samostana. Dokumentacija koja potječe s istraživanja nalazi se u arhivu Ejnara Dyggvea u Konzervatorskom odjelu u Splitu. Velik dio te dokumentacije, posebno fotodokumentacije, do danas nije publiciran, pa autorica koristi priliku da kroz ovaj rukopis dio građe prezentira znanstvenoj i stručnoj javnosti.¹⁷

¹³ Libellus Policorion, f. 18^r (33).

¹⁴ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, 328-330.

¹⁵ Nada Klaić - Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar, 1976., 163.

¹⁶ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 221-222.

¹⁷ Ljubo Karaman, *Iz koljevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, Matica hrvatska, 1930., 47. tabla II; Janko Belošević, *Nin u srednjem vijeku*, u: Mate Suić - Šime Batović - Janko Belošević, *Nin - problemi arheoloških istraživanja*, Zadar, 1968., 59-60, tabla T. XXXIX1; Ivo Petricioli, *Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijeka*, *Povijest grada Nina*, (ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović), Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zadar, 1969., 319; Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica - ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Književni krug, Split, 2009., 205, sl. 232 b. Tlocrt ranokršćanske crkve donose Pavuša Vežić - Ante Uglešić, vidi u: Pavuša Vežić, *Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Zagreb, br. 12., 161-177; Miljenko Domijan - Ivo Petricioli - Pavuša Vežić, *Sjaj zadarskih riznica: sakralna umjetnost na području Zadarske nadbiskupije*, 1990., 297; Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhi-*

Sl. 1. Nin - Arhiv Ejnar Dyggve, Ministarstvo kulture - Konzervatorski odjel u Splitu

SV. MARIJA I SV. MIHOVIL U NINU

Ostatci bazilike Sv. Marije nalaze se s unutrašnje strane gradskog bedema, južno od kule Kandija mala u Ninu.¹⁸ Danas su na tome položaju smješteni stambeni objekti koji su mahom podizani

tektura na području današnje Zadarske nadbiskupije, Filozofski fakultet, Odsjek za arheologiju: Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2002., 41.

¹⁸ Crkva se prvi put spominje 1201. godine. U bazilici se jedno vrijeme nalazilo i tijelo sv. Marcele, pa se neko vrijeme imenovala i crkvom sv. Marcele. A. Valter 1579. godine za crkvu kaže da je *beneficium collationis* ordinarij, da je zapaljena, bez krova te da joj zidovi strše. Vidi u: Filip Amos - Rube, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603., *Povijest grada Nina*. (ur. Grga Novak - Vjekoslav Maštrović), Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,

sedamdesetih godina prošlog stoljeća.¹⁹ Crkvu je još 1755. godine otkrio Stjepan Piazza, a za taj lokalitet zarana su se zanimali i ostali istraživači. Tako je fra Lujo Marun tijekom obilaska Nina 7. lipnja 1892. napisao u svojim bilješkama: "...obišao sam samostan kolu-drica sa crkvom sv. Marcele" te dalje napominje da je na jednoj kući "opazio ulomak naše ornamentike".²⁰ Godine 1901. u Nin dolazi i dr. don Luka Jelić koji je zapisao svoja zapažanja: "...ruševine koludričkog samostana sv. Marije ili sv. Marcele stoje među platnom gradskog mira i kućom Piazza te mu se danas jedva tragovi razabiru."²¹ Luka Jelić je prvo arheološko istraživanje na tome položaju izvršio 1911./1912. godine, ali tada nisu pronađeni temelji bazilike (sl. 2, 3). To je pošlo za rukom danskom arheologu Ejnaru Dyggveu koji u Nin dolazi 1928. godine, na poziv Mihovila Abramića i fra Luje Maruna. U kompleksnim arheološkim istraživanjima Dyggve je otkrio temelje trobrodne bazilike i ostatke samostanskog sklopa koji su u Ninu podigli benediktinci. Iako je Jelićeva dokumentacija s istraživanja u tome gradu veoma opširna, može se primijetiti da njegov tlocrt Sv. Marije i samostanskog sklopa uvelike odstupa od onog kojeg nam donosi Dyggve (sl. 2, 4).²² Naime, Dyggve je samostanski sklop pozicionirao sjevernoistočnije nego što to tumači Jelić na temelju otkrivene arhitekture (sl. 4, 5, 6). U arhivu Ejnara Dyggve u Konzervatorskom odjelu u Splitu nalaze se, uza sačuvanu dokumentaciju, i brojne fotografije, koje nam potvrđuju impozantne dimenzije bazilike i samostanskog kompleksa, ali i sačuvane ostatke pokretne arheološke građe, među kojima se izdvajaju nalazi crkvene kamene plastike (sl. 6, 8).

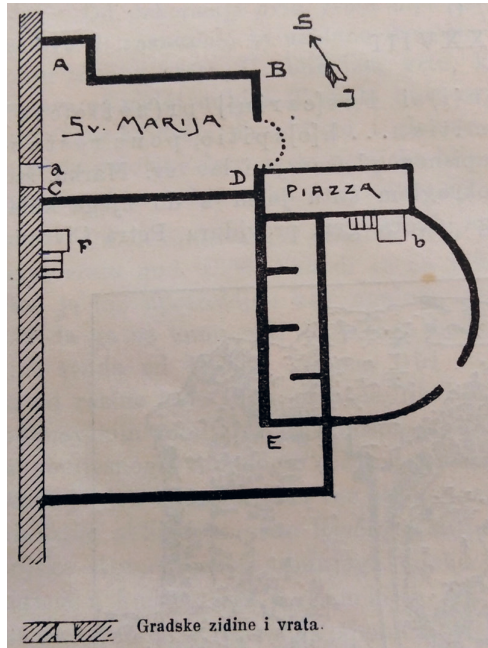
Zadar, 1969., 561-562; Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, sv. 2, Zara, 1879., 256-257.

¹⁹ Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Filozofski fakultet, Odsjek za arheologiju: Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2002., 40.

²⁰ Lujo Marun, *Starinarski dnevnik*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1998., 44.

²¹ Luka Jelić, Spomenici grada Nina, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 5, Zagreb, 1901., 190-191, sl. 131; Šime Batović, *150. godina Arheološkog muzeja u Zadru: izložba*. Arheološki muzej, Zadar, 1982., 9.

²² O istraživanjima don Luke Jelića na položaju Sv. Marije detaljno je pisala i Majda Predovan, vidi u: Majda Predovan, Arheološka istraživanja crkve Sv. Marije u Ninu, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno - arheološka baština: zbornik radova sa Znanstvenog skupa Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno - arheološka baština* u povodu 100. obljetnice rođenja akademika Stjepana Gunjače, Split 3.-6. studenog 2009. (ur. Tomislav Šeparović), Split, 2009., 194-204.

Sl. 2. Nin, Sv. Marija -
Arhiv Luka Jelić
(Arheološki muzej u Splitu)

Sl. 3. Nin, Sv. Marija – Arhiv Luka Jelić, Arheološki muzej u Splitu

Sl. 4. Nin, Sv. Marija – Arhiv Ejnar Dyggve, Ministarstvo kulture i medija - Konzervatorski odjel u Splitu

Sl. 5. Nin, Sv. Marija - Arhiv Ejnar Dyggve, Ministarstvo kulture i medija - Konzervatorski odjel u Splitu

Sl. 6. Nin, Sv. Marija - Arhiv Ejnar Dyggve, Ministarstvo kulture i medija - Konzervatorski odjel u Splitu

Sl. 7. Nin, Sv. Marija - Arhiv Ejnar Dyggve, Ministarstvo kulture i medija - Konzervatorski odjel u Splitu

Trobrodna bazilika bila je posvećena Sv. Mariji, a samostan koludrica nosio je posvetu Sv. Marceli, ninskoj zaštitnici. Sv. Marija podignuta je još u ranokršćansko doba, dok je ženski benediktinski samostan osnovan tek 948. godine. Bazilika je imala dužinu od 21 m, te širinu od 13,50 m. Po sredini njezina svetišta nalazila se apsida čiji je zid s unutrašnje strane bio polukružan, a izvana peterokutan.²³ Takva poligonalna apsida datira postanak crkve već u 6. stoljeće. Zadarski kroničar Carlo Federico Bianchi opisuje Sv. Mariju u svojoj knjizi *Zara cristiana* gdje donosi da joj je pod djelomično pokriven mozaikom, a djelomično nadgrobni pločama. Bianchi spominje i šesnaest mramornih stupova s bogato ukrašenim kapitelima u unutrašnjosti crkve.²⁴

Sv. Marija je do temelja obnovljena tijekom ranog srednjeg vijeka. O tome svjedoče brojni ulomci liturgijskog namještaja koji su pronađeni na lokalitetu, ali i promjene na njezinoj konstrukciji (sl. 4 i sl. 5). Tako Ivan Kukuljević Sakcinski u svom *Izvjestju kroz Dalmaciju, Napulj i Rim* iz 1857. godine piše kako u "kući građana Piazzze, na kojem mjestu stajale prije samostan koludrica, vide se razbacane mnoge glavice od crkvenih stupova, a na kamenitom i zidanom groblju koludrica stoji blago".²⁵ Vrlo zanimljiva zapažanja donosi i sam Luka Jelić 1901. godine: "pred Piazzinom kućom ima ulomak crkvenog oprsnika od kamena sa dekoracijom na pleter i pticom u plitkom reljefu." U istom članku Jelić ukazuje da je liturgijski namještaj iz Sv. Marije raznesen uokolo, ali da je veći dio ostao kod ninske obitelji Vigato. Spomenuti autor navodi i jedanaest kapitela iz crkve, iste one koje nam spominje i C. F. Bianchi u 19. stoljeću. Prema Jeliću, četiri su kapitela raznesena, šest ih se nalazi pred kućom ninskog načelnika Vigata, dok je jedan dospio i u muzej Sv. Donata (sl. 8).²⁶

²³ Janko Belošević, *Nin - Problemi arheoloških istraživanja*, Arheološki muzej, Zadar., 1968., 59-60; Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Filozofski fakultet, Odsjek za arheologiju: Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2002., 40-41; Pavuša Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva : arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskome području*, Arheološki muzej, Zadar, 2005., 118; Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanaica - ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Književni krug, Split, 2009., 205, sl. 232 b.

²⁴ C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, 256-259.

²⁵ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, unjetnost i starine*, Zagreb, 1857., 14.

²⁶ Luka Jelić, *Spomenici grada Nina*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 5, Zagreb, 1901., 191-192.

Danas se dva kapitela nalaze u Zadru, i to jedan u Arheološkom muzeju, a drugi u Narodnom muzeju. Sačuvano je još šest kapitela koji se nalaze u Muzeju ninskih starina u Ninu.

Na temelju sačuvane fotodokumentacije, ali i brojnih crteža iz dva splitska arhiva, danas pouzdano možemo tvrditi što od pronađenih kamenih ulomaka pripada bazilici iz 11. stoljeća. Upravo iz toga razdoblja su i spomenuti kapiteli iz kolonada crkve koji pripadaju tipu "palmeta" kapitela. Vrlo sličnu skulptorsku obradu imaju i sačuvani kapiteli iz ostalih benediktinskih kompleksa na jadranskoj obali, poput onog u Lovreću, Rabu, i u Zadru.²⁷ Iz Sv. Marije potječu i manji kapiteli koji su dio instalacije crkvenog ciborija, a danas su izloženi u Muzeju ninskih starina u Ninu.²⁸

Ulomak koji spominje dr. don Luka Jelić 1901. godine, a nalazi se i danas na kući Piazza, pripada pilastru oltarne pregrade iz Sv. Marije (sl. 9). Ukrašen je s peteroprutim medaljonom u kojem se nalazi prikaz ptice, vjerojatno orla.²⁹ Vrlo sličan ukras koji sačinjava peteropruta pletenica unutar koje se nalazi životinjski lik nalazi se i na drugom ulomku pilastra. Već su ranije istraživači zaključili da su oni proizvod istog majstora, ili iste radionice koja se nalazila uz baziliku.³⁰ Također, u crkvi Sv. Nikole u Povljani na otoku Pagu

²⁷ Nikola Jakšić, Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3., sv. 13, Split, 1983., 203-214.

²⁸ I. Petricioli ukazuje da kapiteli podsjećaju na ravenatsku plastiku 6. stoljeća, pa bi oni prema tome trebali pripadati prvoj ranokršćanskoj crkvi na tome položaju. P. Vežić ne isključuje mogućnost da su kapiteli nastali u vrijeme rane romanike te da pripadaju ciboriju koji je crkva vjerojatno dobila u 11. stoljeću. Vrlo slične zaključke donosi i autorica ovog rada u svojoj doktorskoj disertaciji. Vidi u: I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijeka, 320; Pavaša Vežić, *Hoc tigem: ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar, 2009., 99; Ana Jordan Knežević, Arheološka slika ranokršćanskih crkava s kontinuitetom u predromanici na zadarskom području, *Doktorska disertacija*, Zadar, 2016., 132.

²⁹ I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijeka, 320; Radomir Jurić, Archaeological Excavation of the Church of St Nicholas in Povljana on the Island of Pag, *Diadora* 14, Zadar, 1992., 357-374.

³⁰ Ivo Petricioli je iznio mišljenje da životinjski lik odgovara janjetu dok D. Jelovina i N. Jakšić smatraju da se radi o prikazu konjića. S druge strane, Radomir Jurić je pretpostavio da se radi o lavu, a tome mišljenju sklona je i M. Skoblar. Da se radi o lavu obrazložila je i autorica ovog rada u svojoj doktorskoj disertaciji. Vidi u: I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijeka, 320; Stjepan Gunjača - Dušan Jelovina, *Starohrvatska baština*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1976., 104; Šime Batović - Mate Suić - Janko Belošević, *Nin, problemi arheoloških istraživanja*, Arheološki muzej, Zadar, 1968., 102; Nikola Jakšić - Emil Hilje, *Kiparstvo 1. Od IV. do XVI. stoljeća, (Umjetničko blago Zadarske nadbiskupije)*, Zadar, 2008., 123-124; Radomir Jurić, Archaeological Excavation of the Church of St Nicholas in Povljana on the Island of Pag, *Diadora* 14, Zadar, 1992., 357-374; Radomir Jurić, Istraživanja u crkvi sv. Nikole u Povljani na otoku Pagu, *Starohrvatska spomenička baština - radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža: zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6.-8. listopada 1992.*, Zagreb, 1996., 245-252; Magdalena Skoblar,

pronađen je ulomak zabata koji je vrlo sličan liturgijskom namještaju iz te radionice, što bi moglo značiti da je taj ulomak izvorno pripadao bazilici Sv. Marije te da je naknadno prebačen u povljanšku crkvu Sv. Nikole.³¹

Iako u dosadašnjoj literaturi nalazi iz te ninske kamenoklesarske radionice datiraju u sam kraj 10., odnosno na početak 11. stoljeća,³² mišljenja sam da se oni mogu povezati uz vrijeme vladavine hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV. (1058.-1074.) i njegovo aktivno djelovanje u izgradnji crkvenih zdanja na našem području.³³ Veoma je vjerojatno da je upravo taj hrvatski vladar bio donator obnove bazilike Sv. Marije u Ninu. Naime, na temelju sačuvanih povijesnih isprava djelovanje tog hrvatskog vladara potvrđeno je i u kraljevskom gradu Biogradu, gdje su također podignuti benediktinski kompleksi. Zanimljivo je da su u Biogradu pronađeni i ulomci crkvenog kamenog namještaja koji su vrlo slični onima iz Nina (usporedi sl. 9 i sl. 22).³⁴

Posve je sigurno da je hrvatski vladajući dvor tijekom ranog srednjeg vijeka poticao podizanje novih crkvenih zdanja, ali i obnovu postojećih crkava, zbog čega je rasla i potreba za formiranjem klesarskih radionica. Te su radionice nerijetko bile organizirane u neposrednoj blizini crkava, u sklopu samostanskih zgrada.³⁵ Upravo je jedna takva radionica bila podignuta i u sklopu samostana Sv. Marcele koji je imao izdužen trapezoidan oblik te se protezao od glavnog gradskog bedema do vanjskog zida bazilike. Možemo pretpostaviti da se ta radionica nalazila u jednoj od pomoćnih prostora samostana (sl. 4).³⁶

Ulomci predromaničke i romaničke skulpture iz Nina, *Adrias* 11, Split, 2004., 103-117; Ana Jordan Knežević, Arheološka slika ranokršćanskih crkava s kontinuitetom u predromanici na zadarskom području, *Doktorska disertacija*, Zadar, 2016., 266.

³¹ Nikola Jakšić - Emil Hilje, *Kiparstvo 1, Od IV. do XVI. stoljeća, (Umjetničko blago Zadarske nadbiskupije)*, Zadar, 2008., 122-123.

³² N. Jakšić - E. Hilje, *Kiparstvo 1, Od IV. do XVI. stoljeća, (Umjetničko blago Zadarske nadbiskupije)*, 123-124; Radomir Jurić, Archaeological Excavation of the Church of St Nicholas in Poveljana on the Island of Pag, *Diadora* 14, Zadar, 1992., 357-374.

³³ Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918.*, Zagreb, 1925., 499-537; N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 104-111; Neven Budak, Polaganje temelja Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, *Povijest Hrvata. Prva knjiga: srednji vijek*, Zagreb, 2003., 84-113.

³⁴ O tome vidi dalje u tekstu.

³⁵ Željko Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Logos, Split, 1987., 99-138.

³⁶ U ispravi iz 1519. godine opisuje se točan položaj samostana, a taj opis glasi: *La chiesa et il monastero di Santa Marcella, è dentro nella città di Nona tra questi*

Sl. 8. Kapiteli iz Sv. Marije (Arhiv Luka Jelić, AMS)

Za razliku od biogradskih bazilika Sv. Tome i Sv. Ivana Evanđelista koje je Petar Krešimir podigao u 11. stoljeću od temelja, bazilika Sv. Marije u Ninu je bila gradska župa stoljećima. Podignuta je kao ranokršćanska crkva koja se potom obnovila, a liturgija se u crkvi slavila sve do 1646. godine kada je ona do temelja porušena.³⁷ Početkom srednjeg vijeka bazilika Sv. Marije preuzela je ulogu redovničke i cemeterijalne crkve. O tome svjedoče i brojni grobovi koji su istraženi u njezinoj unutrašnjosti te uz vanjske bočne zidove. Tijekom zatrpavanja lokaliteta 1935. godine u grobovima unutar crkve pronađene su i naušnice koje pripadaju vremenu 11. ili 12. stoljeća.³⁸ U to vrijeme je već bila uspostavljena Ninska biskupija, a Sv. Marija je nakon obnove zasigurno funkcionirala kao važna gradska crkva.

Crkva Sv. Mihovila u Ninu do temelja je porušena 1912. godine, i to zbog arheoloških istraživanja antičkog hrama na položaju Mijovilovac koje je vodio dr. don Luka Jelić (sl. 13).³⁹ Ta ranogotič-

*confini; da scirocco Jadretta, et parte via publica, da borra e prouenza le mura-
glie della città di Nona.*

³⁷ I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijeka, 299-357.

³⁸ Janko Belošević, *Nin - Problemi arheoloških istraživanja*, Arheološki muzej, Zadar, 1968., 56.

³⁹ Autorica koristi priliku da objavi nepoznatu dokumentaciju koja potječe iz Jelićevih istraživanja na položaju Mijovilovac u Ninu. Danas se ta rukopisna građa nalazi u arhivu u Arheološkom muzeju u Splitu, vidi u: Arhiv Luka Jelić,

Sl. 9. Ulomak pilastra na kući Piazza (foto Ana Jordan Knežević)

ka crkvice nastala je na mjestu starije predromaničke crkve koja je nosila isti titular, usko povezan s benediktinskim monaštvom i njihovom crkvenom gradnjom. Crkvu Sv. Mihovila prikazuje shematski Ivekovićev tlocrt, a u kratkim crtama opisuje je i C. F. Bianchi te T. G. Jackson.⁴⁰ Bianchi tako ukazuje da je 1413. godine postojala crkva Sv. Mihovila, ali da je ona nastradala pri prvom požaru Nina 1570. godine. Posebno je značajna fotografija koju nam donosi Luka Jelić, a radi se o posljednjem snimku građevine prije njezina rušenja (sl. 10).

Crkva je bila jednobrodna građevina dužine 15,21 m te širine 7,53 m. Svetište joj je bilo prekriveno poluvaljkastim svodom te široko 5,65 m, a dugo samo 4,85 m.⁴¹ I. Petricioli opisuje gotički prozor

AMS, V. *Nonensia*, sv. 5, potom Arhiv Luka Jelić, XXIX. *Slikovni materijal*. O crkvi Sv. Mihovila Jelić je kratko pisao i u svojim *Spomenicima grada Nina*, gdje navodi da crkva nije stara te da je u drugoj polovici 17. stoljeća bila obnovljena. Vidi u: Luka Jelić, *Spomenici grada Nina*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 5, Zagreb, 1901., 108.

⁴⁰ C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, 263-264; Thomas Graham Jackson, *The Quarnero and Istria*, volume I, Oxford, 1887., 350-351.

⁴¹ I. Petricioli, *Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijeka*, 335-356.

nad portalom crkve koji ima oblik portala iz 15. stoljeća te je sličan portalu iz crkve na groblju u Božavi iz 1469. godine (sl. 10).⁴²

Tijekom rušenja crkve pronađeni su fragmenti arhitrava oltarne pregrade. Od tih fragmenata Luka Jelić rekonstruirao je natpis koji je dao ugraditi u ninsku crkvu Sv. Križa (sl. 11). Godine 1955. isti su ulomci preneseni u Arheološki muzej u Zadru. Spomenuti natpis govori o hrvatskom knezu Branimiru (879.-892.) te o gradnji crkve ili o uređenju nekog sakralnog objekta, gdje se pretpostavlja da se radi o crkvi Sv. Mihovila. Natpis spominje i čuvenog opata Teudeberta, kao predstojnika muškog benediktinskog samostana Sv. Ambrozija u Ninu.⁴³ Vrijednost natpisa je u tome što on spominje Branimirovo ime i titulu, *Brannimero dux Slcauorum*, ali nam također govori i o prisutnosti benediktinaca u Ninu još u 9. stoljeću.

Muški benediktinski samostan Sv. Ambroza spominje se 941. godine u ispravama samostana Sv. Krševana u Zadru, kada je ninskim opatom izabran svetokrševanski monah Madije.⁴⁴ Samostan Sv. Ambroza podignut je uz romaničku crkvu istog titulara. Spominje se u ispravama od 13. stoljeća, a poznat nam je i pečat samostana iz 1233. godine (sl. 15).⁴⁵ Jednobrodna crkva Sv. Ambroza koja nosi stilska obilježja arhitekture romanike i gotike datira se u 13. i 14. stoljeće.⁴⁶ Vrlo slične zaključke o toj ninskoj crkvi donosi i fra Lujo Marun tijekom obilaska Nina 7. 6. 1892.: "Bio sam u crkvi Sv. Mihovila gdi sam opazio sa sjeverne strane uzidane naše ornamentike te mislim da je crkvica iz nešto kasnije dobe. Predjo u crkvu Sv. Ambroža koja je najveća, ali njena pozicija od juga u sje-

⁴² I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novog vijek, 336.

⁴³ Željko Rapanić, Donare et dicare (o darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 14; Split, 1984., 175; Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996., 204, 208; Nikola Jakšić, Preživjele ranokršćanske crkve u srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji, *Diadora*, 15, Zadar, 1993., 127-144; Mirjana Matijević Sokol, Latinski natpisi, *Hrvatska i Europa*, 1. Rano doba hrvatske kulture, Zagreb, 1997., 40-41.

⁴⁴ Janko Belošević, *Nin - Problemi arheoloških istraživanja*, Arheološki muzej, Zadar, 1968., 58; Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996., 204; Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica - ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Književni krug, Split, 2009., 203.

⁴⁵ Izvorna pergamena datira se 6. 10. 1233., vidi u: Šime Ljubić, Dva popisa listina (908.-1782.) glasovitog manastira sv. Krševana u Zadru, *Starine XIX*, Zagreb, 1887., 98.

⁴⁶ Thomas Graham Jackson, *The Quarnero and Istria*, volume I, Oxford, 1887., 348-349; Ivo Petricioli - Janko Belošević, *Nin - Problemi arheoloških istraživanja*, Arheološki muzej, Zadar., 1968., 58.

ver i još neke druge okolovštine dovode me u sumnju da je crkva iz XIII vijeka, ako ne kasnije...⁴⁷

Tijekom prvih istraživanja u Ninu dr. don Luka Jelić je ukazao da na položaju crkve Sv. Ambroza nije pronašao predromaničku arhitekturu već samo rimske zidove.⁴⁸ Među njegovim rukopisima nalazi se i jedina fotografija spomenute crkve i školskog vrta iz 1902. godine (sl. 12). Fotografija je do danas ostala nepoznata istraživačima, a na njoj se jasno vidi u kojem je stanju Jelić zatekao crkvu kada je boravio u Ninu. Jelićeva zapažanja o arhitekturi građevine potvrdila su mnogo kasnija zaštitna istraživanja iz 1993. godine.⁴⁹ Naime, ta su istraživanja obuhvatila prostor ispred ulaznih vrata crkve te su ukazala na postojanje starije arhitekture, odnosno ostatke antičkih zidova. Na istom položaju otkriveni su kasnosrednjovjekovni i novovjekovni grobovi, a od pokretne arheološke građe pronađene su srebrne naušnice s tri jagode.⁵⁰ Budući da na položaju crkve Sv. Ambroza izostaju nalazi iz ranog srednjeg vijeka, to govori u prilog da je ranosrednjovjekovna opatija istog crkvenog naslovnika morala biti podignuta na drugom položaju unutar grada. Vrlo je vjerojatno da pozicija spomenutog muškog benediktinskog samostana, utemeljenog još u Branimirovo vrijeme, nije bila kod Gornjih vrata, već je on bio organiziran uz crkvu Sv. Mihovila na Mijovilovcu.⁵¹

Papinski vizitatori zarana potvrđuju postojanje bratovštine na tome položaju čiji je samostan zasigurno postao važno uporište kulturne obnove u Ninu. Tako Augustino Valier 1579. godine piše o crkvi Sv. Mihovila te donosi sljedeće: "Crkva je zapaljena i bez krova i bez vrata...tu je i bratovština Sv. Mihovila."⁵² Godine 1603. Michele Priuli također spominje da je crkva stradala u ratu, te da je bez krova i bez vrata. Isti vizitator spominje i rektora, zadarskog kanonika, koji celebrira na dan Sv. Mihovila. Inače, sam Priuli je uvjeto-

⁴⁷ Lujo Marun, *Starinarski dnevnići*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1998., 43-44.

⁴⁸ Arhiv Luka Jelić, AMS. V. *Nonensis*.

⁴⁹ Istraživanja je proveo Arheološki muzej u Zadru u suradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture, pod stručnim vodstvom Marije Kolege, voditeljice Područne arheološke zbirke u Ninu.

⁵⁰ Radomir Jurić, *Novija istraživanja srednjovjekovnih groblja na zadarskom području*, *Histria Antiqua* 8, Pula, 2002., 295-312.

⁵¹ Carlo Federico Bianchi navodi da je na ruševinama starog Dijaninog hrama sagrađena druga kršćanska crkva u Ninu, vidi u: C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, 263.

⁵² A. Valier spominje da je rektor beneficija sv. Mihovila ninski kanonik don Filip Rudičić, vidi u: F. A. Rube, *Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603.*, 554.

vao da se na crkvi zazidaju mala vrata te da se maknu tri razrušena oltara.⁵³ Iako Velier spominje bratovštinu Sv. Mihovila, za pretpostaviti je da je opatija u vrijeme opata Teudeberta bila posvećena Sv. Ambroziju, čiji se titular zadržao među benediktincima u Ninu.⁵⁴

Dokumentacija Luke Jelića iz arhiva u Splitu obuhvaća i tlocrte građevina koje je autor sam ucrtavao, a jedan dio tih sačuvanih crteža potječe upravo s istraživanja antičkog hrama iz 1912. godine (sl. 13 i 14).⁵⁵ Jelić je na tome lokalitetu uglavnom ucrtavao antičku arhitekturu te on dalje u svojim zabilješkama ne navodi kasnije gradnje (sl. 14). Međutim, moguće je, budući da je Jelićev fokus bio upravo istraživanje poganskog hrama, da je on u potpunosti negirao kasnije stratigrafske slojeve arhitekture te da su oni većim dijelom i porušeni u samim intervencijama na Mijovilovcu (sl. 14). Sam samostanski kompleks vjerojatno je zauzimao prostor uokolo nekadašnje crkve Sv. Mihovila. Naime, u ranosrednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi samostani su najčešće podizani u neposrednoj blizini objekta u kojem se obavlja liturgijsko slavlje.⁵⁶ Takvo što i odgovara benediktinskoj krilatici: *ora et labora*, jer su benediktinci na taj način mogli nesmetano u svakodnevnom životu raditi i moliti.⁵⁷

Dalje, u Jelićevim rukopisima koja potječu s istraživanja antičkog hrama nalaze se i bilješke o liturgijskom namještaju te arhitektonskoj plastici koje je autor pronašao na Mijovilovcu još 1907. godine. Tako Jelić navodi puno veći broj kamenih ulomaka, nego što je to do danas objavljeno, a oni bi, po svemu sudeći, mogli pripadati upravo predromaničkoj crkvi na tome položaju.⁵⁸ Među ostalim, autor navodi ulomke stupića, zabata te dekorativnih elemenata

⁵³ F. A. Rube, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603. godine, 564.

⁵⁴ U nekadašnjoj Ninskoj biskupiji postojale su samo dvije muške zadužbine reda Sv. Benedikta; Sv. Ambrozija u Ninu i opatija Sv. Jurja na Zrmanji. Obje su opatije bile u uskoj vezi sa zadarskim samostanom Sv. Krševana te su tako za opate nekoliko puta birale svetokrševanske monahe, vidi u: I. Ostojić, Benediktinci u Dalmaciji, 99.

⁵⁵ Arhiv Luka Jelić, AMS, V. *Nonensia*.

⁵⁶ Željko Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Logos, Split, 1987., 149-174.

⁵⁷ Za usporedbu, na položaju Manastirine u Pridrazi podignut je do crkve Sv. Mihovila jedan veći samostanski sklop koji bi prema mome mišljenju mogao biti vrlo sličan onom u Ninu. Iako u Ninu ranosrednjovjekovna gradnja nije sačuvana, vrlo je izvjesno da su benediktinci koristiti već postojeću infrastrukturu, vidi u: Stjepan Gunjača, *Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada*, *Starohrvatska prosjeta*, sv. 8/9, Zagreb, 1963., 28-29.

⁵⁸ U rukopisima se donose opisi ulomaka, dok crteži nisu sačuvani. Iz tog razloga teško ih je povezati u jednu zajedničku cjelinu te ustanoviti o kojim se dijelovima liturgijskog namještaja točno radi. Ono što je sigurno Jelić je upravo na Mijovilovcu pronašao veću koncentraciju kamenih ulomaka koji su pripadali pre-

crkve. Upravo ti materijalni nalazi potvrđuju nam ranije slojeve arhitekture na tome lokalitetu, odnosno ukazuju na činjenicu da je tu već početkom srednjeg vijeka funkcionirao sakralni objekt uz koji je zasigurno još u 9. stoljeću bila organizirana i samostanska opatija.

Sl. 10. Nin, Sv. Mihovil
(Arhiv Luka Jelić, AMS)

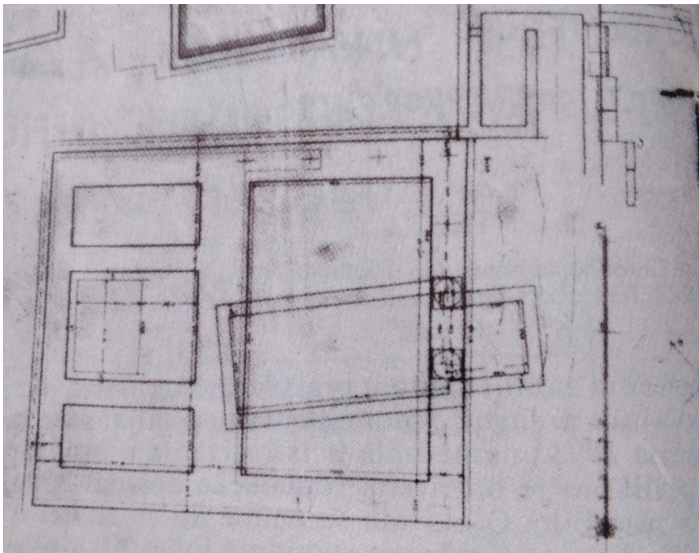

Sl. 11. Nin, Sv. Križ – Stari-
narska zbirka (Arhiv Luka
Jelić, AMS)

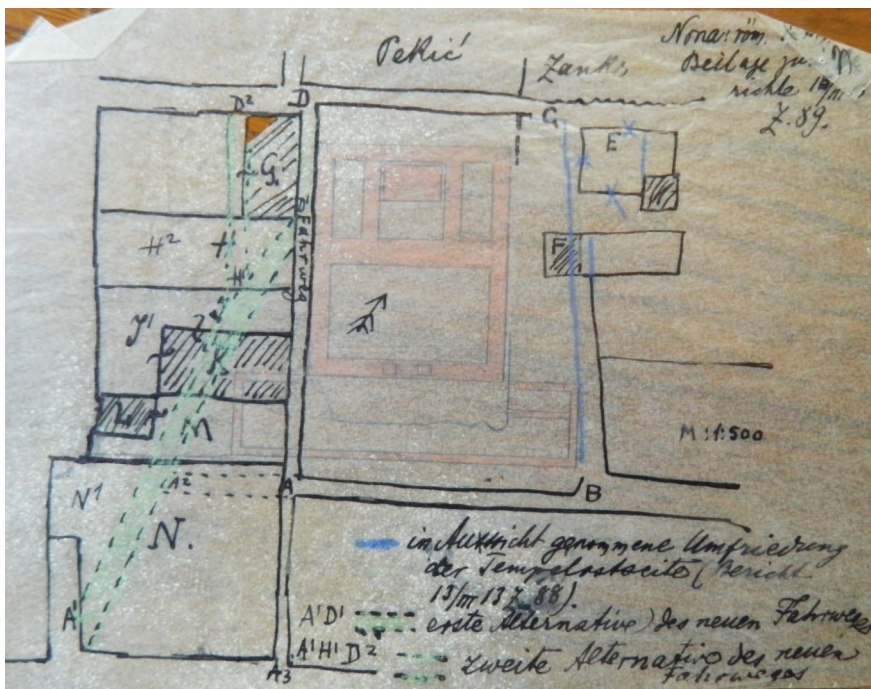
dromaničkoj crkvi, vidi u: Arhiv Luka Jelić, AMS, V. *Nonensia*, XXXIX. *Slikovni materijal*, sv. 2, fotografije i fotonegativi.

Sl. 12. Nin, Sv. Ambroz,
1907. godina (Arhiv
Luka Jelić, AMS)

Sl. 13. Tlocrt hrama i crkve Sv. Mihovila prije rušenja (Arhiv L.
Jelić, AMS)

Sl. 14. Nin, Mijovilovac – Jelićevi crteži tijekom istraživanja lokaliteta na Mijovilovcu 1912. godine (Arhiv Luka Jelić, AMS)

Sl. 15. Pečat ninskog kaptola s likom đakona Sv. Anselma iz 1395. godine (lijevo) te pečat samostana Sv. Ambroza iz 1233. (desno), foto Z. Dundović i I. Petricioli (1969.)

SV. IVAN EVANĐELIST I SV. TOMA U BIOGRADU

Muški benediktinski samostan Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu osnovan je u veljači 1060. godine, a utemeljio ga je hrvatski kralj Petar Krešimir IV. (1058.-1074.).⁵⁹ U fundacijskoj listini kralj Petar Krešimir pojavljuje se kao njegov utemeljitelj i darovatelj koji samostanu ostavlja brojne posjede te ga dodatno oslobađa od svjetovnih i crkvenih vlasti.⁶⁰ U istoj fundacijskoj listini spominje se opat Andrija koji dolazi s otoka Žirja, što je navelo neke autore da zaključe da je sam kralj pozvao redovnike glagoljaše sa otoka Žirja da podignu samostan u Biogradu.⁶¹ Uz muški benediktinski samo-

⁵⁹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 216-234.

⁶⁰ Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914., 229.

⁶¹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 216-234. Nedavno je svoje mišljenje iznio i Tomislav Galović koji je ukazao na drugačiji prijevod spomenutog dokumenta, a tako i na nedovoljan broj dokaza koji bi nam potvr-

stan tijekom 11. stoljeća podignuta je i velebna bazilika koju su koristili redovnici.⁶²

Istraživanje bazilike u vrtu Artura Jeličića izvršio je 1969. godine Arheološki muzej u Zadru pod vodstvom profesora i tadašnjeg kustosa Janka Beloševića.⁶³ Belošević je tada istražio trobrodnu baziliku dužine 29 m te širine 12,5 m, a u njezinu opisu koristio je naslovnik posvećen Sv. Ivanu Evanđelisti. Godine 2008. i 2009. zaštitna arheološka istraživanja na tome položaju vodilo je muzejski savjetnik Radomir Jurić, također iz zadarskog Arheološkog muzeja. Istraživanja su najvećim dijelom obuhvatila Narodni trg (Trg brce, Žegar), Ulicu Sv. Ivana te spoj Ulice kneza Trpimira i Trga Sv. Stošije.⁶⁴ Od pokretne arheološke građe na tome položaju pronađen je koštani tuljac iz 9. stoljeća te jedna srednjovjekovna uljanica koja datira u isto vrijeme. Pronađeni su i ulomci grube keramike i majolike te životinjskih kostiju, a grobovi koji se vežu uz baziliku višekratno su korišteni kroz povijest.⁶⁵ Sve to potvrđuje život lokalne zajednice koja je tijekom srednjeg vijeka bila usko vezana uz crkvu i samostan čiji zidovi, međutim, do danas nisu istraženi, pa tako ne možemo sa sigurnošću potvrditi njegov točan položaj.

dili da je samostan u Biogradu bio glagoljaški. Vidi u: Tomislav Galović, Libellus Policorion – Rogovski kartular, (diplomatičko-povijesna analiza), sv. I-II, doktorska disertacija, Zagreb, 2010., 318; Tomislav Galović, Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Glagoljica na biogradskom području održanog 17. studenoga 2012. u Biogradu, Biograd - Zadar, 2014.*, 100.

⁶² Autorica rada je svoje zaključke o biogradskim spomenicima već iznijela u članku pod nazivom "O problemu ubikacije ranosrednjovjekovnih bazilika Sv. Ivana Evanđeliste i Sv. Tome u Biogradu na moru", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 62, Zadar, 2020., 5-30.

⁶³ Janko Belošević je o tim istraživanjima donio kratak osvrt, vidi u: Janko Belošević, Sv. Ivan, Biograd na moru – starohrvatska crkva, *Arheološki pregled*, sv. 12, Beograd., 1970., 167-168. Dokumentaciju s tih istraživanja pronašla sam u Odjelu tehničke dokumentacije i fototeke Arheološkog muzeja u Zadru. Srdačno zahvaljujem kolegama Robertu Maršiću i Ivanu Čondiću na ukazanoj pomoći.

⁶⁴ Radomir Jurić, Biograd na moru, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5, Zagreb, 2009., 479-482; Radomir Jurić, *Arheološka istraživanja u Biogradu na moru 2008. i 2009. godine*, katalog izložbe, Zavičajni muzej, Biograd na moru, 2009.; Radomir Jurić, Biograd na Moru - Sv. Ivan Evanđelista, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6, Zagreb, 2010., 501-502; Radomir Jurić, Osvrt na novija arheološka istraživanja srednjovjekovnih nalazišta u biogradskom kraju, *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu, Zadar, 2014.*, 235-259.

⁶⁵ Radomir Jurić, Biograd na Moru, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5, Zagreb, 2009., 479-482; Radomir Jurić, Osvrt na novija arheološka istraživanja srednjovjekovnih nalazišta u biogradskom kraju, *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu, Zadar, 2014.*, 235-259.

Bazilika Sv. Ivana Evanđelista s pripadajućim benediktinskim samostanom nalazila se u samoj jezgri grada Biograda (sl. 21, sl. 23).⁶⁶ U dosadašnjoj relevantnoj literaturi 20. i 21. stoljeća uglavnom se tumači da je taj kompleks zauzimao položaj u vrtu Artura Jeličića, na položaju gdje su i izvršena arheološka istraživanja 1969. i 2008. godine.⁶⁷ Međutim, zapisi u sačuvanom diplomatskom materijalu, kao i prvotna istraživanja dr. don Luke Jelića ukazuju na posve drugačiji položaj bazilike, a tako i samostana. Naime, navod iz isprave od 1. ožujka 1197. donosi sljedeće: *monasterium sancti Iohannis de Castello*, što bi značilo samostan Sv. Ivana od Kaštela (sl. 21, sl. 22).⁶⁸ Takav zapis govori u prilog da su samostan i bazilika Sv. Ivana Evanđeliste zauzimali položaj na drugom dijelu grada gdje je nekoć postojao kaštel, a to je sasvim druga lokacija od one koja se tumači u literaturi.⁶⁹ Jelić je čak i fotografirao apsidu spomenute crkve u blizini samog kaštela (sl. 18).

Vrlo slične zaključke donijeli su i ostali istraživači Biograda početkom 20. stoljeća⁷⁰, a franjevac Odorik Badurina također navo-

⁶⁶ *Ecclesie sancti Iohannis euangeliste(...) in Alba ciuitate (...) ecclesie sancti Iohannis euangeliste*, vidi u: Libellus Policorion, f. 8^r (13).

⁶⁷ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 217; Janko Belošević, *Sv. Ivan, Biograd na moru - starohrvatska crkva*, *Arheološki pregled* 12, Beograd, 1970., 167-168; Senka Sekulić-Gvozdanović, *Grafički prilozi topografiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978., tab. III; Branka Juraga, *Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda*, *Arheološki muzej, Zadar*, 1980., 445-471; Radomir Jurić, *Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine*, (ur. Šime Batović), Zadar - Biograd, 1990., 281-285; Radomir Jurić, *Arheološka istraživanja u Biogradu na moru 2008. i 2009. godine*, katalog izložbe, Zavičajni muzej, Biograd na Moru, 2009.; Radomir Jurić, *Biograd na Moru - Sv. Ivan Evanđelista, Hrvatski arheološki godišnjak* 6, Zagreb, 2010., 501-502.

⁶⁸ Libellus Policorion, f. 18^r(33); Tomislav Galović, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Glagoljica na biogradskom području održanog 17. studenoga 2012. u Biogradu*, Biograd - Zadar, 2014., 2014., 105.

⁶⁹ U recentno vrijeme o ovoj temi pisala je autorica rada. Vidi u: Ana Jordan Knežević, *O problemu ubikacije ranosrednjovjekovnih bazilika Sv. Ivana Evanđeliste i Sv. Tome u Biogradu na moru, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 62, Zadar, 2020. (u tisku), i drugi rad, *Istraživanja dr. don Luke Jelića na biogradskom području, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Luka Jelić (1864. - 1922.) istraživač i znanstvenik: valorizacija znanstvenog opusa*, koji se održao u Zadru 24. listopada 2019.

⁷⁰ C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, Zara, 1879., 141-150; Grgur Urlič-Ivanović, *Albamaris-Biograd, Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 3 (1880.) 6, Spalato, 1880., 75-76, 90-93; G. Urlič-Ivanović, *Albamaris-Biograd, Bulletino di archeologia e storia dalmata*, IV (1881.) 2, Spalato, 1881., 27-30, 43-44; Velimir Škarpa,

di "staru" ispravu, koju spominje i Jelić, prema kojoj se samostan nalazio pored gradskog kaštela.⁷¹ Zanimljivi su i zapisi franjevca Luje Maruna koji dana 21. siječnja 1902. ide u obilazak kaštela Matkovića te o tome piše: "Gospodin Jeličić i don Šime Lovrović me odveo na zemljište Matkovića gdje su ruševine trobrodne bazilike, za tiem na zemljište istog Jeličića, gdje također leže ruševine jedne bazilike."⁷²

Nije nam danas poznato zašto su ti stariji zapisi, kao i povijesni izvori bili dugo vremena zanemareni u literaturi. No, činjenica je da Luka Jelić, kao prvi istraživač Biograda, donosi pomalo nespretan opis biogradskih lokaliteta u svom prvom radu iz 1898. pod nazivom *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, u kojem se zapravo posvetio otkriću biogradske katedrale na položaju Glavica.⁷³ Tadašnje Jelićeve zaključke prihvatili su istraživači tijekom 20. stoljeća, koji su na osnovu spomenutog teksta i pisali o bazilici Sv. Ivana u vrt Artura Jeličića.⁷⁴ Zanimljivo je da su tom prilikom u potpunosti ostali nepoznati Jelićevi rukopisi koji se danas nalaze u arhivu knjižnice splitskog Arheološkog muzeja, a koji detaljno prate istraživanja biogradskih spomenika. Njegovi rukopisi obuhvaćaju brojne dokumente, fotografije, crteže, tlocrte, i bilješke koje je on sam upisivao tijekom dugogodišnjeg rada na terenu u Biogradu. Iz istih spisa može se zaključiti da je Jelić nakon što je završio istraživanje biogradske katedrale oko 1905. započeo s istraživanjem "dru-

Izvjestaji muzejskih povjerenika i prijatelja, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, n.s. 3, Zagreb, 1898.-1899., 232-233, sl. 114. Don Kažimir Perković, *Povijesne bilješke.*, sv. br. 3/ Rukopisi, Zavičajni muzej u Biogradu.

⁷¹ Odorik Badurina, *Drevna benediktinska opatija u Biogradu na moru*, 1, *Hrvatska straža*, VII (31), Zagreb, 1935., 4-6.

⁷² Lujo Marun, *Starinarski dnevni*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1998., 64, 119.

⁷³ L. Jelić, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* n. s. 2, Zagreb, 1898., 1-90.

⁷⁴ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 217; Janko Belošević, Sv. Ivan, Biograd na moru - starohrvatska crkva, *Arheološki pregled* 12, Beograd, 1970., 167-168; Senka Sekulić-Gvozdanović, Grafički prilozi topografiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978., tab. III; Branka Juraga, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, Arheološki muzej, Zadar, 1980., 445-471; Radomir Jurić, Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, *Biograd i njegova okolica u prošlosti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine* (ur. Šime Batović), Zadar - Biograd, 1990., 281-285; Radomir Jurić, *Arheološka istraživanja u Biogradu na moru 2008. i 2009. godine*, katalog izložbe, Zavičajni muzej, Biograd na Moru, 2009.; Radomir Jurić, *Biograd na Moru - Sv. Ivan Evandelista*, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6, Zagreb, 2010., 501-502.

ge bazilike” u vrtu Artura Jeličića (sl. 16, 17).⁷⁵ Toj “drugoj bazilici”, koja se u svim njegovim arhivskim izvještajima spominje kao starokršćanska bazilika Sv. Marije, Jelić dosta precizno ubicira položaj te je jasno razlikuje od bazilike Sv. Ivana Evanđeliste pored gradskog kaštela (sl. 18). U opisu bazilike Sv. Marije isti autor navodi da se ona smjestila na sjeverozapadnoj strani Biograda, među kućama Jeličić, Šalov, Eškinja i Vulelija.⁷⁶ O Sv. Mariji piše i biogradski svećenik Kažimir Perković, kao i tamošnji učitelj Grgur Urlić Ivanović, koji su također u svojim radovima isticali položaj “stare crkve Sv. Marije” u Jeličića vrtu (sl. 22).⁷⁷

U arhivu u Splitu nalazi se i neobjavljen tlocrt Biograda (katastarska mapa grada) na kojem je Luka Jelić vlastoručno ucrtavao crkve koje je tijekom razdoblja od 1902. do 1905. i istraživao (sl. 21). Na istom tlocrtu ucrtana je katedrala na Glavici, starokršćanska bazilika Sv. Marije te bazilika Sv. Ivana Evanđelista kod kaštela Matkovića. Također, u biogradskom Zavičajnom muzeju nalaze se neobjavljeni rukopisi biogradskog svećenika Kažimira Perkovića, a među njima i tlocrtna skica sakralnih građevina u Biogradu, koje se svojim položajem ne razlikuju od pozicije Jelićevih crkava unutar grada (sl. 22).⁷⁸ Dakle, iz priložene dokumentacije, kao i sačuvanog diplomatskog materijala može se zaključiti da su prvi istraživači bili u pravu kada su samostan i baziliku Sv. Ivana Evanđeliste pozicionirali u blizini gradskog kaštela koji je bio obnovljen u 16. stoljeću. Takve znanstvene spoznaje trebale bi biti i potvrđene nekim novim

⁷⁵ Godine 1902. Luka Jelić je započeo s prvim arheološkim istraživanjima u Biogradu, i ta kao tadašnji stručni suradnik društva za istraživanje hrvatske povijesti “Bihac”. Istraživanja na Glavici trajala su od 1902. do 1904. godine., a 1905. godine Jelić započinje s istraživanjem “starokršćanske bazilike Sv. Marije”, sjeverozapadno od katedrale, u vrtu Artura Jeličića. U tome razdoblju radi i na ostalim lokalitetima unutar grada kao što su: Gromača, Matkovićev Kaštel i Žegar te na položaju u jugoistočnom dijelu grada koji on naziva “tri crkve”, vidi u: Arhiv Luka Jelić, AMS, XII. Sjeverna Dalmacija, *Izveštaj s istraživanja u Biogradu na moru*, kutija 2.

⁷⁶ Arhiv Luka Jelić, AMS, XII. Sjeverna Dalmacija, *Izveštaj s istraživanja u Biogradu na moru*, kutija 2.

⁷⁷ Grgur Urlić Ivanović, Albamaris-Biograd, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 3 (1880.) 6, Spalato, 1880., 75-76, 90-93; Grgur Urlić Ivanović, Albamaris-Biograd, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 4 (1881.) 2, Spalato, 1881., 29; Don Kažimir Perković, *Povjesne bilješke.*, sv. br. 3/ Rukopisi, Zavičajni muzej u Biogradu. Rukopisi don K. Perkovića nisu objavljeni te zahvaljujem Draženku Samardžiću, ravnatelju Zavičajnog muzeja u Biogradu, što mi je omogućio uvid u spomenutu građu.

⁷⁸ Don Kažimir Perković, *Povjesne bilješke.*, sv. br. 3/ Rukopisi, Zavičajni muzej u Biogradu.

arheološkim istraživanjima u budućnosti, što bi u konačnici donijelo i novu sliku o biogradskim spomenicima.

Darovnicu ženskog benediktinskog samostana Sv. Tome u Biogradu (*De libertate ecclesie sancti Thome*), a koju je dodijelio sam kralj Petra Krešimir IV. između 1060.-1062. godine, spominje isprava sačuvana u samostanskom kartularu Sv. Ivana Evanđeliste.⁷⁹ U spomenutoj darovnici se navodi da kralj oslobađa samostan svih davanja te mu poklanja zemljište Rasohatica kod Tinja. Dugo vremena se nije znalo koja je točno pozicija tog benediktinskog kompleksa u Biogradu, pa su neki autori pisali da se bazilika i samostana Sv. Tome nalaze izvan grada, na morskoj obali gdje je danas smješteno predgrađe Kumenat.⁸⁰

L. Jelić je svojedobno protumačio da se na Kumentu nalaze ostatci gospodarske zgrade, a ne ostatci benediktinskog samostana i trobrodne bazilike. Zbog toga je on u svojim bilješkama posve drugačije pozicionirao baziliku Sv. Tome, i to u jugoistočnom dijelu grada na tzv. položaj "tri crkve."⁸¹ Međutim, bazilika nije potvrđena na tome položaju te mi za nju do danas nemamo konkretnih arheoloških dokaza (sl. 19, 21, 23).⁸²

Zanimljivi su navodi starijih istraživača, među njima i Grgura Urlić Ivanovića koji donosi sljedeće: "Na iznešenomu položaju Gromače, u zapad do Čardaka, pak južnim pravcem, preko ruše-

⁷⁹ Codex Diplomaticus I, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. I (listine godina 743.-1100.), Zagreb, 1967., 96 – 97; Luka Jelić, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 3, Zagreb, 1899., 56; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 240-241; Tomislav Galović, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Glagoljica na biogradskom području održanog 17. studenoga 2012. u Biogradu, Biograd - Zadar, 2014.*, 101.

⁸⁰ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 241.

⁸¹ Luka Jelić, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 3, Zagreb, 1899., 56.

⁸² Položaj "tri crkve" nije nikada sustavno istražen, budući da se danas tu nalaze stambeni objekti. Godine 2008. pristupilo se zaštitnim istraživanjima koja su obuhvatila položaj ispred kuće obitelji Zorica u Ulici kralja Zvonimira. Na tome položaju je pronađeno vrlo malo arheoloških nalaza. Istražen je samo jedan dio s arhitektonskim ostatcima za koje se smatra da potječu iz druge polovice 11. stoljeća. Vidi u: Radomir Jurić, Osvrt na novija arheološka istraživanja srednjovjekovnih nalazišta u biogradskom kraju, *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju: zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu, Zadar, 2014.*, 241. Detaljnije o problematici položaja bazilike Sv. Tome, vidi u: Ana Jordan Knežević, *Istraživanja dr. don Luke Jelića na biogradskom području.*

vina davne crkve Svete Marije, u Jeličića vrtih (prilično da je ovdje stajao samostan dumna svetoga Tome Apoštola, kako Krešimirova povelja govori *situm in civitate Belgradi gubernante domina Abbatisa Dobrica*.”⁸³ Iz priloženog se vidi da G. Urlić-Ivanović pozicionira samostan Sv. Tome u vrt Artura Jeličića, a ne u jugoistočni dio grada. Dalje, važno je ukazati da su stariji autori opisivali kolu-drički samostan koji je bio posvećen Sv. Mariji, a ne sv. Tomi.⁸⁴ Na temelju takvih navoda Ivan Ostojić donosi zaključke prema kojima je biogradski samostan Sv. Tome mogao nositi i posvetu Bogorodici Mariji. Isti autor se posebno poziva na ispravu u kojoj kralj Krešimir dariva samostan Sv. Tome te donosi: *pro caritate beatae Mariae Virginis nec non et sancti Thomae apostoli*.⁸⁵

Iz svega navedenog razvidno je da postoji mogućnost da su samostan i bazilika koje donosimo pod istim crkvenim naslovnikom, Sv. Toma, mogli nositi različite titulare. To bi značilo da je sama bazilika nosila posvetu Sv. Mariji (ili Sv. Tomi), a samostan Sv. Tomi (ili Sv. Mariji). Vrlo je teško razlučiti o kojim se crkvenim naslovniciama točno radi, no možemo pretpostaviti da je bazilika preuzela posvetu Bogorodici, budući da se još od ranokršćanskog razdoblja taj titular uobičajeno nasljeđuje u crkvenoj arhitekturi te ga u pravilu nose značajnije crkve unutar gradova na jadranskoj obali.⁸⁶ Otkrićem dosad “nepoznate” crkve Sv. Marije unutar Biograda, donosi se fokus na posve drugačiji raspored biogradskih spomenika prema kojem bi baziliku Sv. Ivana trebalo ubicirati na novi položaj pored gradskog kaštela, kako nam je to potvrdio i diplomatski materijal. Sam samostan Sv. Tome mogao se nalaziti u blizini Sv. Marije, odnosno na onoj poziciji gdje su otkriveni ostatci stambe-

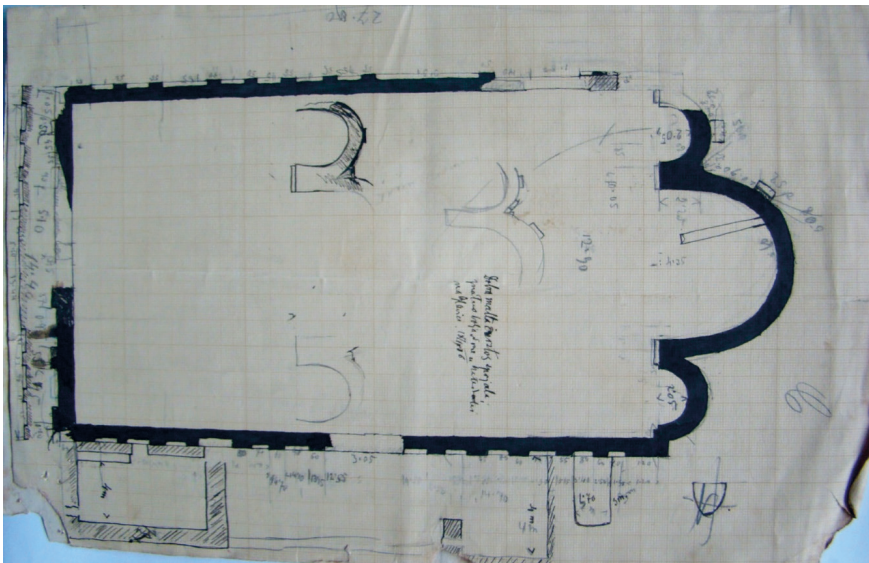
⁸³ Grgur Urlić Ivanović, Albamaris-Biograd, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 4 (1881.) 2, Spalato, 1881., 29.

⁸⁴ Codex Diplomaticus II, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije - Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. II (listine XII. vijeka, 1101.-1200.), Zagreb, 1904., 99- 100; Don Krsto Stošić, Benediktinke u Šibeniku, *Croatia sacra*, sv. 7, Zagreb, 1934., 33; Kažimir Perković, *Povjesne bilješke.*, sv. br. 2/ Rukopisi, Zavičajni muzej u Biogradu.

⁸⁵ C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, 150.

⁸⁶ Još uvijek nam nije potvrđen izvorni titular ranokršćanske crkve na Glavici koja tek od 17. stoljeća nosi posvetu Sv. Anastaziji. Vrlo je vjerojatno da je upravo ta glavna gradska crkva bila posvećena Bogorodici, a da je prilikom zamjene naslovnika, Sv. Mariji posvećena bazilika u njezinoj neposrednoj blizini (vrt Artura Jeličića). O ranokršćanskim titularima i njihovom nasljeđu, vidi u: Nenad Cambi, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, *Materijali*, 12, (ur. Šime Batović), 9. kongres arheologa Jugoslavije, Zadar, 1972., 239-282; Branka Migotti, Neka pitanja ranokršćanske hagiografije srednje Dalmacije, *Arheološki radovi i rasprave*, 11, Zagreb, 1989., 133-159.

ne arhitekture u istraživanjima iz 2008. godine. I on je sigurno bio uređen po pravilima sv. Benedikta, jer su u to vrijeme svi samostani dobili slobodu od svih vlasti te su bili vezani “jedino službom božjom i regulom blaženog Benedikta.”⁸⁷ Poslije propasti Biograda 1125. godine redovnice iz biogradskog samostana Sv. Tome su prebjegle u Zadar. Prvotno su bile smještene u samostanu Sv. Marije, da bi onda prešle u crkvu Sv. Dimitrija.⁸⁸ Iza tih događaja gubi se svaki trag o djelovanju jedinog benediktinskog ženskog samostana u Biogradu. Na širem biogradskom području, uz dva spomenuta benediktinska kompleksa unutar grada, postojalo je još nekoliko crkvenih zdanja u kojima su djelovali benediktinci. Tako je važno spomenuti i samostan Sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu kod Tkona na otoku Pašmanu gdje su se nastanili benediktinci iz samostana Sv. Ivana Evanđeliste iz Biograda, potom samostan Sv. Grgura u Vrani i Sv. Petra u Bubnjanima.⁸⁹

Sl. 16. Biograd, Sv. Marija – tlocrt bazilike u vrtu Artura Jeličića (Arhivski fond, AMS)

⁸⁷ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 241.

⁸⁸ E. Peričić, *Biogradska biskupija*, 335-350.

⁸⁹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 235-243.

Sl. 17. Biograd, Sv. Marija – fotografije Jelićeve starokršćanske bazi-
like (Arhivski fond, AMS)

Sl. 18. Biograd, Matkovića Kaštel – pogled na ostatke kaštela s ozna-
čenom apsidom Sv. Ivana (Arhivski fond, AMS)

Sl. 19. Biograd na moru, položaj ispred kuće Zorića u Ulici kralja Zvonimira (prema R. Jurić, 2010.)

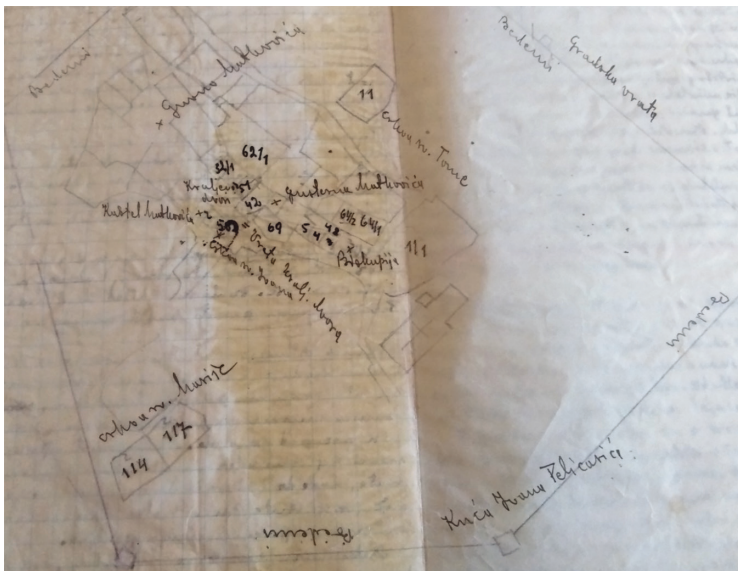

Sl. 20. Zavičajni muzej u Biogradu – ulomci liturgijskog namještaja koji se datiraju u sredinu 11. stoljeća (prema I. Josipović 2017.)

Sl. 21. Tlocrt Biograda na moru (Zaravecchia) s ucrtanim položajima crkava koje je Jelić istraživao u razdoblju od 1902. do 1905. (prema arhivu don Luke Jelića, AMS)

Sl. 22. Tlocrt grada prema don Kažimiru Perkoviću (Rukopisi, Zavičajni muzej u Biogradu)

Sl. 23. Karta Biograda s naznačenim položajem benediktinskih bazilika i katedrale (prema A. Jordan Knežević)

ZAKLJUČAK

Razvoj benediktinskih samostanskih kompleksa u Ninu i Biogradu usko je povezan uz ulogu hrvatskog kralja Petar Krešimir IV. (1058.-1074.) kao pokrovitelja i graditelja sakralnih objekata unutar hrvatskih gradova. U Ninu se tako pod njegovim patronatom pristupilo obnovi ranokršćanske bazilike Sv. Marije, koja se početkom srednjeg vijeka opremila s potpuno novim liturgijskim namještajem. Benediktinsko monaštvo je u to vrijeme dobilo na važnosti, a o tome svjedoči i činjenica da je krajem vladavine Petra Krešimira ponovno uspostavljena i Ninska biskupija. Petar Krešimir utemeljio je i benediktinske samostane u Biogradu. Tijekom 11. stoljeća tu su podignute i velebne bazilike osvećene Sv. Ivanu Evanđelisti i Sv. Tomi. Iako se u dosadašnjoj literaturi donosi da je bazilika Sv. Ivana zauzimala položaj u vrtu A. Jeličića u Biogradu, danas, na temelju povijesnih isprava i sačuvane arhivske građe (Arhiv Luka Jelić), možemo potvrditi da se ona nalazila pokraj gradskog kaštela. Ubicirajući njezin novi položaj, možemo zaključiti da se bazilika Sv. Tome sa ženskim benediktinskim samostanom vrlo vjerojatno nalazila u vrtu A. Jeličića. Sa spomenutih položaja u Ninu i Biogradu potječu ulomci crkvenoga kamenog namještaja koji su po tipološko-stilskoj analizi vrlo slični, što ukazuje na mogućnost da

ih je napravila ista klesarska radionica u vrijeme hrvatskog kralja Petra Krešimira IV.

U Ninu je postojao i muški benediktinski samostan posvećen sv. Ambrozu koji je podignut uz crkvu Sv. Mihovila (položaj Mijovilovac) još u 9. stoljeću. Uza samostan u Rižinicama to je zasigurno jedna od najstarijih poznatih opatija na našim prostorima. Dr. don Luka Jelić sustavno je istraživao lokalitet Mijovilovac na kojem su sačuvani ostatci antičkog hrama te crkve Sv. Mihovila. U njegovim rukopisima zabilježene su kampanje od 1907. do 1912., kada je porušena spomenuta crkva zbog istraživanja rimskog hrama. U dokumentaciji iz tog razdoblja sačuvani su crteži pronađene arhitekture te ulomaka liturgijskog namještaja koji potječu s lokaliteta. Na temelju te arhivske građe danas možemo potvrditi postojanje predromaničke crkve i samostana na tome položaju.

BENEDICTINE MONASTICISM AND SACRAL ARCHITECTURE IN NIN AND BIOGRAD IN THE MIDDLE AGES

Summary

The paper presents new researches on the Benedictine sacral complexes in Nin and Biograd. The author touches on the early Christian basilica of St. Mary and analyses the remains of sacral architecture at the location of Mijovilovac, where, during the pre-Romanesque period, the church of St. Mihovil with the associated men's Benedictine monastery was erected. The author bases her conclusions on her own research, but also on the study of unpublished manuscripts from the archives of Don Luka Jelić in the Archaeological Museum in Split and from the archives of Ejnar Dyggve in the Conservation Department, also in Split. On the basis of the aforementioned archival materials, the author draws conclusions about the Benedictine monasteries and basilicas in Biograd. Namely, the preserved floor plans and documentation from the research led by dr. don Luka Jelić in Biograd during the period from 1902 to 1905 indicate a completely different position of important Biograd monuments, which would mean that they have been incorrectly located for many years.

Keywords: Benedictines, early middle ages, Nin, St. Mary, St. Michael, Biograd, St. John the Evangelist, St. Toma, Croatian king Petar Krešimir IV, Don Luka Jelić Archive, Ejnar Dyggve Archive